

דף יב

יְקוּרֵי עֶשְׂרֵת הַדְּבָרוֹת... אִף בַּגְּבוּלֵי בִקְשׁוֹ לְקֵרוֹת כֵּן אֵלָּא שֶׁכֵּבֵר בְּטֹלוֹם מִפְּנֵי תַרְעוּמַת הַמִּינִין.
מֵכַאן כָּתְבוּ הַפּוֹסְקִים שֶׁאֲסוּר לְהַנְהִיג קְרִיאַת עֶשְׂרֵת הַדְּבָרוֹת בְּצִיבּוֹר (שׁו"ת הַרְשֵׁב"א קַפֵּד. וְהוּבָא בְּרַמ"א א״ה
א,ה). וְנוֹקְטִים אֲנִי לְהַלְכָה שֶׁאֲסוּר הַדְּבָר אֲפִילוֹ קוּדֵם 'בְּרוּךְ שֶׁאֲמַר' (מִשְׁנֵה בְּרוּרָה בְּשֵׁם ע"ת וְאֵרָה"ח, דְּלֹא כִּישׁ
מִתִּירִים). וְאוּלָּם הִיחִיד רִשְׁאֵי לְאֲמֹרֵן בְּכָל יוֹם, וְכֵן כָּתַב בְּשֶׁלַחן עֵרוֹךְ (א,ה): 'טוֹב לֹאמֹר פֶּרֶשֶׁת הָעֵקֶדָה
וּפֶרֶשֶׁת הַמֶּנֶן וְעֶשְׂרֵת הַדְּבָרוֹת...'. וְדוֹקָא שֶׁלֹּא בְּשַׁעַת הַתְּפִילָה אֲבָל לְקְבוּעַ בְּתוֹךְ הַבְּרֻכּוֹת גַּם לִיחִיד אֲסוּר
(מִשְׁנ"ב שׁם).

כְּעִנִּין הַזֶּה כָּתַב הַרְמַב"ם בְּתִשְׁבֵּה (רסג), לְבַטֵּל מִנְהַג שְׁנֵהֲגוּ בְּכַמָּה מִקְוֹמוֹת כְּשֶׁקּוֹרְאִים בְּתוֹרָה בְּפֶרֶשֶׁת
יְתָרוֹ אוֹ וְאֶתְחַנֵּן, לְעֵמוּד בְּשַׁעַת קְרִיאַת עֶשְׂרֵת הַדְּבָרוֹת – לְפִי שֵׁישׁ לָנוּ לְרַחֵק כִּכֵּל הָאֲפֶשֶׁר אֶת דַּעַת
הַמִּינִין, וְעַל כֵּן 'אֲסוּר בְּשׁוּם פְּנִים לְעֵשׂוֹת בְּתוֹרָה מִקְצָתָהּ מְעוּלָה מִמִּקְצָתָהּ'.
וְכֵן הִכְרִיעַ לְהַלְכָה וּלְמַעֲשֵׂה בְּשׁו"ת יְחוּהַ דַּעַת (ה"א כט), שֶׁאֵין לְקוֹם וּלְעֵמוּד בְּשַׁעַת קְרִיאַת עֶשְׂרֵת
הַדְּבָרוֹת.

וְאוּלָּם בְּכַמָּה מִסְפְּרֵי הָאֲחֵרוֹנִים יֵישְׁבוּ מִנְהַג הָעֵמִידָה בְּשַׁעַת קְרִיאַת עֶשְׂרֵת הַדְּבָרוֹת, מִטְעֵמִים שׁוֹנִים (ע'
בְּשׁו"ת דְּבַר שְׁמוּאֵל לְר"ש אַבּוּהַב, רַעוּ; מִטָּה יְהוּדָה לְר"י עֵיִיִּאֵשׁ, א; טוֹב עֵין לְרַחִיד"א, יא; לִיקוּטֵי מַהֲרִי"ח).

וְכֵן בְּשׁו"ת אֲגָרוֹת מִשֵּׁה (או"ח ה"ד כב) הוֹרָה לְמַעֲשֵׂה שֶׁבְּמִקְוֹמוֹת שְׁנֵהֲגוּ כֵּן אֵין לְשַׁנּוֹת מִנְהַגָּם, וְגַם הִיחִיד
שֶׁבֵּא לְמִקּוֹם כֹּזֵה צָרִיךְ לְעֵמוּד עִם הַצִּיבּוֹר. וְהֵנָּה קְטָעִים מִתּוֹךְ תְּשׁוּבָתוֹ:

'אֲבָל לְע"ד אֵין זֶה בְּכֻלּוֹ קוֹשֵׁי – דְּבִשְׁבִּיל חֲשָׁשׁ בְּעֵלְמָא שְׁמָא יֵאֲמָרוּ הַמִּינִים לְעַמִּי הָאֲרִיךְ, לֹא הִיוּ
אוֹסְרִין מִלְּקַרְא עֶשְׂרֵת הַדְּבָרוֹת, דְּהוּא דְּבַר שֶׁלֹּא בְּנִקְלָא יִכּוּלִין לְהַטְעוֹת, אִף לְע"ה, כִּי מוּבֵן הַטַּעַם מֵהַ
שְׁהִיָּה רַאׁוֹי לְקַרְאֵם בְּכָל יוֹם יוֹתֵר מִשְׁאֵר פֶּרְשִׁיּוֹת, כְּדַכְּתַב הַרְמַב"ם בְּפִירוּשׁ לְמִשְׁנֵה בְּתַמִּיד רַפ"ה – לְפִי
שֶׁהֵם עֵיקַר הַדַּת וְרֵאשִׁיתוֹ, שֶׁלֹּכֵן חֲזִינֵן שֶׁלֹּא בְּטֹלוֹ מְלוּמֵר בְּמִקְדָּשׁ, מִשׁוּם שֶׁבְּמִקְדָּשׁ שֶׁאֵיכָּא תַמִּיד כְּהֵנִים
יֵרָאִי ה' בְּעִבּוּדָתָם וְלוֹיִם בְּדוּכֻנָּם וְיִשְׂרָאֵל בְּמַעֲמָדָם שֶׁכּוֹלֵם יֵרָאִי ה', וְגַם תַּמִּיד נִמְצָאִים שֶׁם הַסְּנֵהֲדָרִין
מִג' בְּתֵי הַדֵּינִים – לֹא יוֹכְלוּ הַמִּינִים לְהַטְעוֹתָם כִּי יֵשׁ לָהֶם לְשִׁאוֹל תִּיכְף וַיִּבְטְלוּ דְבָרֵי הַמִּינִים... וּמִצַּד
זֶה הִתְקִינוּ תַחֲלָה גַם בַּגְּבוּלֵי, עֵיִין בְּתַפְאֵרֶת-יִשְׂרָאֵל...'

– וְלִכֵּן בְּעוּבְדָא זֶה שְׁנֵהֲגוּ לְעֵמוּד בַּעַת קְרִיאָה זֶה מִפְּנֵי שְׁזֵה זָכוּ כָּל יִשְׂרָאֵל בְּעַצְמָן לְשִׁמוּעַ מִפִּי הַקַּב"ה
בְּעַצְמוֹ, שְׁזֵה דְּבַר הַיּוֹתֵר גָּדוֹל לְחִשְׁיבוֹת יִשְׂרָאֵל, דְּבִשְׁבִּיל זֶה הוּצַרְכוּ לְכָל הַכְּנוֹת דְּטַהֲרָה, שֶׁהוּא דְּבַר
הַמוּבֵן לְכָל אָדָם, אִף שֶׁאֲפֶשֶׁר אוֹלֵי לְחוּשׁ לְתַרְעוּמַת הַמִּינִים בְּסִבְרָא בְּעֵלְמָא – אֵין לְהַקְפִּיד בְּשִׁבִּיל זֶה
כָּל זְמַן שֶׁלֹּא אֵירַע שֶׁהַמִּינִים יִטְעוּ אֶת הָע"ה לֹאמֹר כֵּן, וְכִיּוֹן שְׁזֵהוּ עֵנִין אַחַר אֵינוּ בְּכֻלּוֹ מֵהַ שְׁבִטְלוּ
הַקְרִיאָה, דְּלְפִי זֶה אֵין לְדַמּוֹת מִלְתָּא לְמִלְתָּא בְּסִבְרָתָא אֵלָּא אֵין לָךְ בּוֹ אֵלָּא מֵהַ שְׁנֵאֲסַר כְּבֵר וְלֹא לְמִלְפָּה
מִזֶּה דְּבַר חֲדָשׁ. לְכֵן נִרְאָה דֵּאֵין לְשַׁנּוֹת מִן הַמִּנְהַג, וְהוּא כִּכֵּל מִנְהַג שֶׁאֵין אֵלּוֹ שְׁבָאִים מִמִּקּוֹם שֶׁלֹּא נֵהֲגוּ
כֵּן, אֲסוּר מִדִּין אֵלּ יִשְׁנֵה אָדָם מִפְּנֵי הַמַּחֲלוּקָתָא...'

נִרְאָה שֶׁאֵין לְהַקְשׁוֹת עַל דְּבָרֵינוּ מִתְּשׁוּבַת הַרְמַב"ם – כִּי הַרְמַב"ם בְּמִקּוּמוֹ וּבְשַׁעַתוֹ רָאָה שֶׁעֲלוֹל הַדְּבַר לְבוֹא לְיַדֵּי קְלָקוֹל, אֲבָל
אֵין הַדְּבַר כְּלוֹל בְּגִזְרָה הַרְאִשׁוֹנָה שֶׁגִּזְרוּ חֲכָמִים, שֶׁלֹּכֵן אֵינוּ נוֹהֵג אֵלָּא בְּמִקּוֹם וּבְזִמְנָן שֵׁישׁ שֶׁם חֲשַׁשׁ.
ע"ע בְּעִנִּין זֶה בְּמוֹבָא בְּסִפְרֵי מִנְהַגֵּי יִשְׂרָאֵל ח"ב ע"ב ע"ב ק'.

יְקַסְבֵּר דְּשִׁכְרָא הוּא וּפְתַח וּמִבְּרַךְ אֲדַעְתָּא דְּשִׁכְרָא...'. לְפֶרֶשׁ"י מְדוּבָר כֵּאֵן שְׁטַעָה בְּמַחֲשָׁבָה בְּלִבְדָּה, אִךְ לֹא טַעָה
בְּנוֹסַת הַבְּרַכָּה. בְּבִאוּר הַדְּבַר מְדוּעַ הַכוּוֹנָה בְּתַחֲלִילַת הַבְּרַכָּה קוֹבַעַת הַדֵּין, אִם הִיְתָה דַּעְתּוֹ לְסִימָה כְּהוּגֵן אִם לֹא [וּבְדַבְרֵי
הַרְאִשׁוֹנִים ז"ל שְׁדָּנוּ מִשׁוּם 'מִצְוֹת צְרִיכוֹת כּוּוֹנָה'] – ע' בַּחוּזֵן אִישׁ או"ח כט,ט; חֲדוּשֵׁי ר' אֵרִיָּה לֵיב ח"א ג.

הנה דברים מהגרז"ג גולדברג שליט"א:

לכאורה יש ללמוד מסוגיא זו שהאוכל פירות משבעת המינים וברך עליהם ברכה מעין שלש, ופתח הברכה ב'על המחיה' וסיים 'על הארץ ועל הפירות' – יצא ידי חובתו מפני הספק. ולדעת הסוברים ברכה אחת מעין שלש דאורייתא – צריך לחזור ולברך. ולדעת הסוברים דרבנן – אין צריך. ואם לא אכל כדי שביעה – לכל הדעות אינו חייב בברכה אלא מדרבנן. כן זכורני שכתב החיי-אדם. ונראה שגם לדברי ר"י (בתוס' כאן) שכתב לברך מספק – זהו רק בברכה ראשונה, לפי שאסור לו לאכול ללא ברכה, אבל ברכה אחרונה לא יברך בספק.

ויש לעיין כיצד הדין שטעה בפתיחת הברכה ונזכר באמצעה שטעה – מה יעשה, האם עדיף לסיים 'על הארץ ועל הפירות' ואז יצא ידי חובתו מספק, או שמא עדיף להפסיק ולהתחיל מתחילת הברכה; שהרי אם יסיים הוא נכנס בספק ברכה לבטלה על הסיוס, ואם לא יסיים – הרי הוא גורם שתחילת ברכתו ודאי היתה לבטלה, והשאלה האם עדיף לעשות שתי ברכות מסופקות או ברכה אחת ודאי לבטלה. עוד מוכח מכאן שזה הזוכיר 'על המחיה' על חנם, אינו מקלקל הברכה. והאוכל ענבים והזוכיר פירות, ובטעות הזכיר גם 'על הגפן' או 'מחיה' – יצא ידי חובתו (מהגרז"ג גולדברג שליט"א).

לכאורה יש מקום לדון מסברה, הואיל שאם יסיים ברכתו יצא ידי חובתו מפני הספק, הרי ברכתו זו מועילה לו לפטרו, ושוב אין כאן צד ברכה לבטלה גם אם אליבא דאמת לא ברך ברכה הראויה לו, שהרי עד עתה הוא מחויב ברכה ובברכה זו נפטר מחיובו [וכעין סברת ר"י בספק ברכה שלפניה, מברך – כיון שאסור לו לאכול ללא ברכה, נמצא שאין זו ברכה לבטלה. ואעפ"י דלא קיימא לן כדעה זו – זהו משום שמספק לא הצריכוהו חכמים לברך ולא אסרו, ושוב יש כאן ברכה לבטלה]. משא"כ אם יפסיק ברכתו ויתחיל ברכה אחרת, הרי הוא גורם ברכה לבטלה ודאי, שהרי מפסיק באמצע ברכתו. ואעפ"י שהוא עושה כן לצורך, מ"מ הלא מבטל את ברכתו. ואין לומר כיון שכבר הזכיר שם השם, מאי דהוה הוה, ושוב אין כאן ברכה לבטלה בהפסק ברכתו כשעושה כן לצורך – זה אינו, שהרי אם יפסיק נמצא שאין שם ברכה כלל על מה שהתחיל, ואינו דומה למברך על נטילת ידים ונמלך אח"כ מלאכול, שכתב הריטב"א שאין זו ברכה לבטלה – אלא דומה למברך ובאמצע ברכתו נמלך מלאכול.

אך יתכן שאין זו סברה, שדוקא גבי ברכה שאינה צריכה י"ל שכל שעושה כן כדי לפטור עצמו – נחשבת 'צריכה', אבל כאן שאנו דנים שמה אין זו ברכה ראויה כלל, וכאילו אמר חצי ברכה, נמצא מוציא שם שמים לבטלה, גם אם עושה כן לצורך (ע"ע במובא בובחים קיח:).

ועוד יש לדון מצד אחר; כיון שלכתחילה תקנו חכמים לפתוח ולחתום, והלא במקום שאמרו להאריך אינו רשאי לקצר, וכאן שהיתה הפתיחה שלא כהוגן, אין לו לכתחילה לחתום בלא פתיחה הגונה. וגם לדעת האומר ברכה לבטלה אסורה מן התורה משום 'לא תשא', י"ל שחייב לעשות כתיקון חכמים, לפתוח ולחתום כהוגן. וחזר הספק למקומו. אך יש לומר כיון שלדעת כמה ראשונים, באופן שטעה רק במחשבה בתחילת הברכה לא הפסיד כלום, הלכך הדעת נוטה שכשנזכר יאמר 'על המחיה...'. עד סוף הברכה, שאז יש כעין ספק ספקא שברכתו מועילה, כי לרש"י ותוס' הוא ספק בגמרא. ולשאר ראשונים ודאי יצא.

וכבר הכריע המשנ"ב (נט סק"ב ובבאר הלכה שם) שאין בכגון זה משום הפסק, שלכן מי שטעה ופתח 'אשר בדברו מעריב ערבים' ונזכר קרוב לסיום הברכה – יאמר עתה 'וצר אור...' כל הברכה. ומסתמת הדברים – וגם משום נימוקיו שם – נראה, שאפילו שהיה יותר מכדי דיבור לאחר שהפסיק מלברך, גם בזה מצרפים תחילת ברכתו עם חתימתה.

ובפרט באופן (המצוי בדרך כלל), שבשעה שפתח הברכה לא חשב כלום, אלא משום שגרת הלשון התחיל לומר 'על המחיה' – באופן זה אף לשיטת רש"י ותוס' נראה שלא הפסיד, שהרי לא טעה בפתיחה ועתה חוזר ומתקן כל הברכה, כאמור.

אכן נראה שאם אכל כמה מינים כגון מזונות ויין, ופתח ב'על המחיה' ולא הזכיר יין, ונזכר באמצע הברכה – באופן זה יש לו לסיים 'על המחיה' ויברך ברכה נפרדת על היין, שהרי אין לו לכתחילה להיכנס לספק, ואין זה נחשב שגורם ברכה שאינה

צריכה, כי מפני הספק עושה כן והוי לצורך. וכן ראית בשו"ת שבט הלוי (ח"ג יח) בשם השד"חמד. ואולם צידד שם לומר שיזכיר לפני הסיום את הדברים שלא הזכיר, ולסיים הברכה בשלמותה. אך נראה כיון שגם זה נתון בספק לדעת רש"י שהרי פתח על דעת 'על המחיה' לבד, וגם דברי המשנ"ב הג"ל אינם מוסכמים על דעת הכל, שוב לא חשיב 'ברכה שאינה צריכה' כל שעושה לצאת מידי הספק.

'אלא לר' יוחנן דאמר כל ברכה שאין בה מלכות אינה ברכה'. ודוקא ברכות הפותחות וחותרות בברוך, אבל ישנן ברכות שנתקנו במטבע קצר ואינן פותחות בברוך ומסיימות ב'בא"י' ללא מלכות, כגון ברכות העמידה [מלבד ברכה ראשונה שהיא פותחת ב'ברוך', ומה שאומרים בה 'אלקי אברהם' היינו מלכות, שהמליך את הקב"ה על כל העולם] (תוס' להלן מ: מט.). וכן ברכת 'צרכי עמך מרובים' החותרת ב'בא"י' שומע תפלה'. וכן תפלת הדרך (עפ"י רשב"א להלן ל.). וכן ברכת התורה 'הערב נא' [לדעת הראשונים שהיא ברכה לעצמה] – אינה חותרת במלכות. ועל כגון אלו שנינו מקום שאמרו לקצר אינו רשאי להאריך (עפ"י תשב"ץ ח"ג כו).

וברכה מעיין שבע שאומר הש"ץ בערבית של שבת – לכאורה אין בה מלכות, אלא שאמירת 'הא-ל הקדוש שאין כמוהו' נחשבת הזכרת מלכות (תוס' הרא"ש). עוד בדיני הזכרת שם ומלכות בברכה – להלן מ.

'כללו של דבר הכל הולך אחר החתום... לאתויי מאי... לא צריכא כגון דאכל תמרי וקסבר נהמא אכל ופתח בדנהמא וסיים בדתמרי יצא'. וקשה, אם כן מהו לשון 'הכל הולך אחר החתום', הלא אפילו אם אמר כל הברכה בטעות כעין הפתיחה יצא? ונראה לפרש, אף על פי שבאמצע הברכה מזכיר 'לחם', והלא תמרים אינם בכלל 'לחם' אלא 'מוזון', אעפ"י כ' הכל הולך אחר החתום, וכיון שמסיים 'הון את הכל' יצא (עפ"י רא"מ הורביץ). ובהגהות 'מלא הרועים' יצא לחדש שאם אכן טעה וסבר שאכל לחם עד שסיים הברכה – לא יצא, ורק אם נזכר לפני חתימת הברכה שאכל תמרים – יצא [בין אם סיים בברכת התמרים בין אם סיים ברכת הון]. וזהו פירוש 'הכל הולך אחר החתום'.

'כל שלא אמר אמת ויצייב שחרית ואמת ואמונה ערבית – לא יצא ידי חובתו, שנאמר להגיד בבקר חסדך ואמונתך בלילות'. בדיעבד, החליף נוסח הברכה של הערב בבוקר או להפך, אם נזכר קודם הזכרת השם בסיום הברכה – חוזר לתחילת הברכה ואומרה כהוגן. ואם סיים הברכה – אינו חוזר (חיי אדם (כא, יז) בשם רבנו מנוח, ומובא במשנ"ב סו סקנ"ג).

ופירוש 'לא יצא' לפי זה – לא יצא כראוי, להיות ברכה כתיקונה. אבל אין הדבר לעכב. וצריך עיון, שמסתימת הגמרא ומשאר הפוסקים נראה שלא יצא כפשוטו. וגם בכסף-משנה (ק"ש א, ז) הביא דברי רבנו מנוח, ומדבריו שם לכאורה אין שום משמעות שיצא בדיעבד ידי אותה ברכה. וצ"ב. וכן מפורש בבית יוסף (סוף סי' סו) שלדעת רב האי גאון שברכות מעכבות – לא יצא ידי המצוה. ומשמע שכל שהחליף כאילו לא בירך.

ואולי לפי הנוסח שבידנו לברכות אלו, גם בברכת גאולה של שחר וגם בשל הערב יש בהן הזכרת הנסים שהיו וגם האמונה והקיום לנסים העתידיים, הלכך לדין גם אם החליף הלא הזכיר ענין 'אמת ויצייב' ו'אמת ואמונה' בכל אופן. וצ"ב בכל זה. ובכף החיים (שם אות נא) כתב שעל פי דעת האר"י, לא אמר בבוקר ברכת 'אמת ואמונה' וסיים הברכה – יאמר ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד' ויחזור ויברך כהוגן. ויש שפקפקו על כך למעשה (ע' בהגהות 'איש מצליח' שם).

וזהו לשון הגר"מ מאוזן שליט"א בתשובתו: מדברי רבנו מנוח נראה ברור דדוקא שהפך הדבר שאמר אמת ואמונה

בשחרית ואמת ויציב בערבית שנמצא משנה מטבע שטבעו חכמים, אבל אם במקרה טעה פעם אחת ואמר אמוי"ץ במקום אמת ואמונה או להפך יצא. והכי מסתברא דסוף חתם גאל ישראל וגם תוכן הברכות שוה. וכ"נ מלשון מרן בשלחן ערוך שכתב לא יצא ידי חובת המצוה 'כתקנה'. ע"ש.

'כשהוא כורע כורע בברוך וכשהוא זוקף זוקף בשם' – שבשעה שכורע הוא מראה הפחד והיראה שיש מלפניו, וכשזוקף מראה הבטחון שיש לו בו בכל עניניו שייטיב אליו. וזה תלוי בזה, שהירא מהש"י הוא בוטח בו כענין שנאמר ביראת ה' מבטח עז (תלמידי רבנו יונה; ריטב"א). ע"ע במובא לעיל ד: על שילוב בטחון ויראה.

(ע"ב) 'כל השנה כולה אדם מתפלל הא-ל הקדוש... חוץ מעשרה ימים שבין ראש השנה ויום הכפורים שמתפלל המלך הקדוש'. לכאורה שינוי זה תמוה מאד שהרי תואר 'א-ל' גבוה לאין שיעור לתואר 'מלך', וכיצד יתכן שדוקא בימים הנוראים יתארו את הקב"ה בתואר 'מלך' במקום תואר 'א-ל'? אך הענין כי א-ל אינו זוקף לעם, משא"כ מלך, כבר אמרו הקדמונים אין מלך בלא עם, ומשום כך תקנו לנו רז"ל לומר 'מלך' כדי לזכור זאת, שחובתנו להיות עם למלכותו יתב', לצאת מדרגת 'בהמה' לדרגת 'אדם' כי רק אז נוכל להמליכו (דרשות בית ישי יז).

'והלכתא כרבה'. נחלקו הראשונים אם זהו לכתחילה אבל בדיעבד יוצא. [ולפי זה מחלוקת האמוראים היא בלכתחילה, דלא כמשמעות הלשון בר' אלעזר (לגרסתנו) 'יצא' (חכמי צרפת). או אפשר שאין מחלוקת בין רב לר' אלעזר, אלא רב דיבר לכתחילה ור"א בדיעבד (רו"ה)]. או אף בדיעבד לא יצא (גאונים, רי"ף, רמב"ן, רשב"א בתשובה לה), [ומחלוקתם בין לכתחילה בין בדיעבד (תר"י). ויש אומרים רק לענין דיעבד]. וכן הכריעו האחרונים.

ואולם כתב רבנו יונה, שאם אמר 'מלך' אוהב צדקה ומשפט' (כנוסח שאנו נוהגים בכל ימות השנה. והיו נוסחים שלא הזכירו 'מלך' – ע' שו"ת הר"י מגאש קפב ותשובות הרמב"ם קפב ועוד) – יצא, כיון שהזכיר מלכות. וכן פסק הרמ"א (או"ח קיח). וכתבו האחרונים שאם נזכר תוך כדי דיבור – יתקן ויאמר מיד 'המלך המשפט' (מובא במשנ"ב שם). ולדעת השלחן-ערוך נראה שבכל אופן חוזר (כן משמע בסימן תקפב). ובכף-החיים פסק למעשה כהרמ"א שלא לחזור, משום 'ספק ברכות להקל' (וכ"פ הגר"מ אליהו שליט"א). ואולם בשו"ת יביע אומר (ח"ב ח-ט) פסק שצריך לחזור. ואם כבר גמר תפילתו, יתפלל שוב ויתנה שאם אינו צריך, שתפילתו נדבה.

'אלא הכא ואני בחלותם לבושי שק'. מכאן אין מבואר שיחלה האדם על חברו אלא שיענה עצמו בחליו של חברו. ויש לפרש שסומך על סוף המקרא הזה: ותפילתי על חיקי תשוב. פירוש, החולי של חברי שאני מתפלל עליו ישוב אל חיקי, כלומר שאחלה את עצמי על חברי (מהרש"א).

'כל העושה דבר ומתבייש בו – מוחלין לו על כל עוונותיו'. פירוש, מוחלים לו על אותו עוון שמתבייש בו, וכן על כל עוונותיו שמתבייש בהן, שהבושה עולה לו לתשובה (ריטב"א). ובספר מכתב מאליהו (ח"א עמ' 253) פרש כפשוטם של דברים, שע"י בושת אמת מדבר אחד, נפשו מתקנת מטומאת כל עוונותיה. ע"ש.

– הבושה המדוברת כאן היא בושה פנימית, בושת-אמת, כלפי הקב"ה ולא כלפי חברו. תדע, שהרי

אמרו 'דלמא צבור שאני' – והלא נראה ככל שהבושה כוללת יותר אנשים, היא מתמעטת והולכת? – אך זה נכון רק בבושה מבני אדם אבל בושה פנימית מהקב"ה, גדולה היא בציבור יותר מביחיד, שהיא מתחברת לבושה צבורית וכחה חזק מאד לתקן החסרונות כולם (עפ"י מכתב מאליהו ח"א עמ' 247. ועע"ש בח"ד עמ' 222).

'בקשו לקבוע פרשת בלק...' ע' רסיסי לילה סימן מד.

'ולימא האי פסוקא ותו לא? – גמירי כל פרשה דפסקה משה רבינו פסקינן, דלא פסקה משה רבינו לא פסקינן.' ומה שאומרים פסוקים בתפילה – יש לומר כיון שקוראים דרך תחנה ובקשה מותר. ומה שמפסיקים בקריאת התורה באמצע פרשה וקוראים לעולה אחר – אין זו הפסקה כי כל העולים נחשבים כאחד, שהרי בזמן התלמוד הראשון מברך לפניו והאחרון לאחריה. אבל צריך עיון כיצד מסיימים הקריאה בשני ובחמישי באמצע פרשה (עפ"י מגן אברהם רפב, א ע"ש ובלבושי שרד שעל פי הזוהר לא קשה).

ושמא י"ל כיון שבשבת משלימים הפרשה, אין זו נחשבת הפסקה, שלא אסרו אלא אם קוטע לגמרי ואינו משלימה בפעם אחרת, וכדרך שכתב הריטב"א להלן (יד): אודות מנהג המקומות שדילגו בפרשת 'יאמר' בלילות, הואיל ובשחרית אומרים אותה בשלמותה. (וכן כתב בערוך השלחן רפב, ג. וע"ע אמת ליעקב ריש בראשית אודות הפסקת הקריאה בתעניות).

'פרשת ציצית מפני מה קבעה? א"ר יהודה בר חביבא: מפני שיש בה חמשה [ס"א: ששה] דברים: מצות ציצית, יציאת מצרים, עול מצות, ודעת מינים, הרהור עבירה והרהור עבודה זרה...'

פירוש שאלת למה קבעה? – כי פרשיות 'שמע' ו'היה אם שמוע' הם דברים הנצרכים לכל אדם בכל עת ובכל נפש, אבל פרשת ציצית למה נקבעה? ומתריך: כי גם בפרשת ציצית יש שלש מצוות עשה ושלוש מצוות לא-תעשה אשר הן מקבילות זו לזו ונצרכות לכל נפש בכל עת, כי הן כללים לשאר דברי תורה:

ענין הרהור עבודה זרה – שנמצא בלב האדם יראה והכנעה של שוא ודמיון, אשר לא יצטרך לירא מזה. וכנגד זה יציאת מצרים, כמו שנאמר המעלך מארץ מצרים (לשון הוזה) – שתהיה תמיד למעלה על כל דברי עולם הזה, כי 'מצרים' רומז על כללות עניני עולם הזה. ואם כן, מדוע ימצא בכך הכנעה ויראה של הבל ודמיון.

כלפי זה צריך האדם לשמירה מדעת מינות – פן תידחה מאיתו הכנעה במקום הצורך, היינו קבלת עול מלכות שמים. כנגד זה הוא עול מצוות – שבמקום הצורך יהיה כשור לעול. אלא שבזה צריך שמירה מהרהורי עבירה – שלא ידמו מצוות הש"י לעול על האדם, רק מאהבה צריך לעבדו, וזה נקרא 'הרהור עבירה' – כי אף שאין האדם עובר במעשה על שום דבר, אך יימצאו בלבו מחשבות המונעות ממנו אהבת הש"י. כנגד זה ניתנה מצות ציצית – כי אין השכינה שורה אלא מתוך שמחה של מצוה, ומצות ציצית מביאה אהבה ושמחה לאדם... (עפ"י 'מי השילוח' ח"א לקוטי הש"ס).

על סגולת מצות ציצית להביא שמחה ואהבה – יש להעיר מדברי החזו"א באגרתו (ח"א י): '... שכשתזכה לקיים מצות ציצית תרגיש שמחה מופרזה ברגשי קדש לקשור קשר של קיימא עם התורה והמצוה ולכרות עמדה ברית עולמים.'

'ולא זכיתי שתאמר יציאת מצרים בלילות...' – מן התורה, אבל היו קורין פרשת ציצת ו'אמת ואמונה' מדברי חכמים (ראב"ד. ויש אומרים עפ"י המבואר להלן בגמרא שהיו מקומות שלא קראו בלילה פרשת ציצת. ע' רשב"א וריטב"א).

'עד שדרשה בן זומא...' – שהיה בקי בטעמי המקראות, כמו ששינינו 'משמת בן זומא בטלו הדרשנים' (רש"י סוטה מט. וכן נמצא שרוב המימרות המובאות בש"ס מן זומא, יש בהן דרשת המקרא. וע' במדרש ב"ר (ה,ד): 'אמר ר' לוי: יש מן הדרשנים שהן דורשין כגון בן עזאי ובן זומא...').

'תניא, אמר להן בן זומא לחכמים...' יש מי שכתב שגם בן זומא מודה שמצוה זו אינה בטלה לימות המשיח אלא שהמצוה תכלול הזכרת שאר הגאולות, ובהזכרתן מקיימים מצוה זו, כי יסוד המצוה היא חיווק אמונת ההשגחה (אבן האזל ק"ש א,ג. ויסוד הדברים ברשב"א בעין יעקב, שאין כאן ביטול המצוה, כי בהזכרת קיבוץ הגלויות מארצות רחוקות תתקיים כוונת המצוה יותר). ובאבן האזל שם הביא מהגר"י אברמסקי שהרמב"ם פסק כבן זומא ולכך לא מנאה במנין המצוות, כיון שלדעתו היא מתבטלת לימות המשיח, וכל מצוה שהיא זמנית אין הרמב"ם מונאה במנין המצוות. עוד בבאור השמטת הרמב"ם – ע' מרומי שדה סוטה לב. ביצחק יקרא ח"א א; מבוא להגדת רש"י – מהגרי"ז.

*

ידע שמעשה העבודות האלו כולם, כקריאת התורה והתפילה ועשות שאר המצוות – אין תכלית כוונתם רק להתלמד ולהתעסק במצוות הש"י ולהפנות מעסקי העולם, וכאילו אתה התעסקת בו ית' ובטלת מכל דבר זולתו, אבל אם תתפלל בהנעת שפתיך ופניך אל הכותל ואתה חושב במקחך וממכרך, ותקרא בתורה בלשונך, ולבך בבנין ביתך מבלי בחינה במה שתראהו, וכן כל אשר תעשה מצוה באברך, כפי שיחפור חפירה בקרקע או יחטוב עצים מן היער מבלי בחינת ענין המעשה ההוא, לא מי שצויה לעשותו ולא מה תכלית כוונתו – לא תחשוב שהגעת לתכלית, אבל תהיה אז קרוב ממי שנאמר בהם 'קרוב אתה בפיהם ורחוק מכליותיהם'. ומכאן אתחיל להישייךך אל תכונת ההרגל והלימוד, עד שתגיע לתכלית הזאת הגדולה: תחילת מה שתתחיל לעשות – שתפנה מחשבתך מכל דבר כשתקרא קריאת שמע ותתפלל. ולא יספיק לך מן הכונה בפסוק ראשון ובתפילה בברכה ראשונה. וכשתרגיל על זה ויתחזק בידך שנים רבות – תתחיל אחר כך כל אשר תקרא בתורה ותשמענה שתשים כל לבבך וכל מחשבתך להבין מה שתשמע או שתקרא' (מתוך מורה הנבוכים לרמב"ם – ח"ג נא. וראה בהרחבה ב'עלי שור' ח"ב עמ' שנט).

דף יג; פרק שני

'היה קורא בתורה והגיע זמן המקרא – אם כוון לבו יצא...' משמע, גם כשלא אמר 'ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד' יצא ידי חובתו ואינו צריך לחזור ולקרוא. [ואין לפרש שבכלל 'כיוון לבו' שהוסף לומר 'ברוך שם', שהרי בגמרא מבואר למאן דאמר מצוות אינן צריכות כוונה, די במכוין לקרות בתורה

דפים יא – יב

- ד. א. האם ברכות קריאת שמע מעכבות זו את זו? האם סדרן מעכב?
 ב. ממתי אפשר לברך ברכות קריאת שמע של שחרית?
 ג. כיצד ומתי היו קורין במקדש קריאת שמע של שחרית וברכותיה?

א. רבי זריקא אמר בשם ריש לקיש לשמוע ממשנת תמיד שברכות קריאת שמע אינן מעכבות זו את זו, שאם אמר רק אחת מהן [אעפ"י שהגיע זמן שתיהן] – יצא ידי חובת אותה שאמר. ולמסקנא דחו שאפשר לפרש דבריו רק על סדר הברכות, שאם הקדים המאוחר – יצא.

א. רב האי גאון פסק שהברכות מעכבות זו"ז ורק סדרן אינו מעכב. ואולם דעת כמה פוסקים שברכות אינן מעכבות. ויש מחלקים בין ציבור שהברכות מעכבות [הלכך אין לקרוא בציבור ללא

כל הברכות] ובין יחיד שאינן מעכבות (עתוס' יג. ו"א שוה"י גם דעת רב האי. ע' בפוסקים).

ב. קרא ק"ש ללא ברכות, יאמר אח"כ רק את הברכות ללא קריאת שמע (שו"ת הרשב"א מז, שיט. וכן נקט לעיקר השלחן-ערוך ס,ב), אבל טוב לחזור ולקרוא שוב עם הברכות (שו"ע שם).

ג. בכלל הסדר שאינו מעכב, כגון שאמר את שלפניה לאחריה או להפך, או אמר הכל לפניה או לאחריה (עפ"י משנ"ב ס סק"ה. וע' גם אג"מ או"ח ח"ה ד – לסימן נט,ב).

מי שהתחיל לברך 'אהבת עולם' ודלג על 'המעריב ערבים' – יברך ברכה זו לאחר מכן [וכן בבוקר, אמר ברכת אהבה ונזכר שלא אמר 'יוצר', לא יאמרנה או אלא לאחר התפילה משום הפסק. מג"א נט,א]. ואפילו נזכר זמן רב אחר כך – שהרי סדר ברכות אינו מעכב. ואולי יכול לברך אף לאחר עלות השחר, עד הנץ החמה. וכן הדין למי ששכח ברכת 'השכיבנו' – יברך כשנזכר, אבל לא לאחר עלות השחר (עפ"י אגרות משה או"ח ח"א פט. ומפורש במרדכי ב) שברכת 'מעריב ערבים' יכולה להאמר אחר עלותה"ש. ואולי מש"כ באג"מ כמסתפק, כי שמא שיכחה אינה בכלל אונס לענין זה והרי רק בנאנס מקלים בק"ש לאחר עלות השחר כבאו"ח רלה,ד).

ב. ברכת 'יוצר אור' אין לאמרה קודם לזמן קריאת שמע, אבל ברכת 'אהבה רבה' אפשר לאמרה אפילו קודם לזמן זה (ונאמרת אף בלילה. רש"י).

יש פוסקים שברכת 'יוצר' אינה נאמרת קודם שיעור משיראה את חברו וכו' אפילו בשעת הדחק. ובדיעבד אם אמרה משעלה עמוד השחר – אינו חוזר ומברך שוב (עפ"י משנ"ב נח סק"ז ובאה"ל שם ד"ה זמן וד"ה בלא. וע' במאירי שזמנה משעלה עמוד השחר).

ג. לאחר שסדרו אברי התמיד על גבי הכבש ומלחום, ירדו הכהנים ובאו ללשכת הגזית לקרות את שמע [וזה היה לאחר שהאיר פני המזרח]. ברכו ברכה אחת, והיא ברכת 'אהבה רבה' (שמואל. למסקנת הגמ' אפשר שאין מי שחולק על כך. ואולם י"א שברכו 'יוצר אור' (לר' זריקא). ערשב"א, והובא במג"א נח סק"ה), וקראו עשרת הדברות (שהן עיקר הדת וראשיתו (רמב"ם). ונכללות בהן תרי"ג מצוות. רס"ג), שמע, והיה אם שמע, ויאמר, וברכו את העם שלש ברכות: אמת ויציב, ועבודה, וברכת כהנים (– 'שים שלום' ללא נשיאת כפים (ראשונים). הרמב"ם הוסיף שמברכים 'מודים'. ובבאור הגר"א איתא שירוש זה קשה להולמו). [בשבת היה משמר היוצא מוסיף ברכה למשמר שנכנס: מי ששיכח...]. ועדיין לא הגיע זמן קריאת שמע, ולכן לא היו אומרים 'יוצר אור' רק לאחר זמן.

א. יש מי שכתב שבמקדש שהיו מברכים בתחילה 'אהבה' בלבד, היו פותחים אותה ב'ברוך' מאחר ואינה סמוכה לברכה אחרת (עפ"י מאירי).

ב. לכאורה נראה שלאחר זמן היו קורין את שמע שוב כדי לצאת ידי חובתם כראוי. והרי אמרו ביזמא (לז): שהקורא את שמע עם אנשי משמר לא יצא. ואולם בתשובת הרשב"א (ח"א שיט) מבואר שאח"כ לא היו חוזרים וקוראים את שמע אלא ברכת 'יוצר אור' לבדה. ולפי"ז מה שאמרו שהקורא עמו לא יצא צ"ל שלא יצא ידי מצוה כתקנה, אבל בדיעבד יוצא מעלות השחר, עכ"פ אנשי משמר שהיו טרודים בעבודתם והוצרכו לקרוא קודם. וע' מלא הרועים.

דף יב

טו. א. פתח ב'יוצר אור' וסיים ב'מעריב ערבים' או להפך – מה דינו בשחר ובערב?
ב. מפני מה קבעו פרשת ציצת לאמרה עם קריאת שמע? מפני מה בקשו לקבוע פרשת בלק ומפני מה לא קבעוה?

א. פתח בברכה את וסיים באחרת – הכל הולך אחר החיתום. הלכך אם סיים בשחר ב'יוצר המאורות' ובערב ב'מעריב ערבים' – יצא, אעפ"י שהחליף הפתיחה. ואם החליף בחתימה לא יצא אעפ"י שבפתיחה ובשאר הברכה לא החליף. [וגם אם ננקוט בעלמא שיש לילך אחר עיקר הברכה, והלא בחתימה אין מוזכר 'מלכות' אלא בפתיחה שהיא העיקר – כאן די בכך שחתם כהוגן מפני שמוזכר מדת יום בלילה ומדת לילה ביום, נמצא שבכל אופן פתח על דעת להזכיר דבר הראוי לאותה ברכה].

א. שיטת הרמב"ן והרשב"א וכן דעת הגר"א ועוד, שהכל תלוי בחתימה בלבד. ואולם יש סוברים שאם פתיחת הברכה וגם אמצעה היו בטעות, אין מועילה חתימה לבדה, אלא צריך שגם הפתיחה או האמצע יהיו כמו החתימה. וכך פסק בשלחן ערוך (נט, ב). וע"ש בבאור הלכה. ויש פוסקים למעשה שמספק לא יחזור ויברך (ע' בהגהות איש מצליח שם).

ב. אמר בשחר נוסח ברכת 'אהבת עולם' שבערב, או להפך – פשוט שיצא (משנ"ב ס, ב).

ג. טעה בחתימה ונזכר בתוך כדי דיבור ותיקן – יצא, אבל שהה כדי דיבור ותיקן לא יצא וצריך לחזור לתחילת הברכה (משנ"ב שם סק"ו עפ"י אחרונים, והב"ח מחמיר אף בתוך כדי דיבור).

ד. טעה ב'יוצר אור' באופן שלא יצא, ונזכר כשהיה באמצע 'אהבה רבה'; יש אומרים שלא יברך 'יוצר אור' אלא לאחר התפילה (מגן אברהם ושו"ע הגר"ז נט, א. וכ"כ בערוה"ש). ויש אומרים שיאמרנה כשיסיים ברכת 'אהבה' קודם 'שמע ישראל' (דרך החיים לב עפ"י הרשב"א; משנ"ב נט סק"ז).

ה. סיים בברכת 'השכיבנו' של שבת כנוסח של יום חול – יצא. (משנ"ב). ונראה שהוא הדין להיפך, סיים בחול כנוסח של שבת (עמק ברכה ק"ש ב. והיו מקומות שנהגו כן, לחתום 'הפורש... גם בחול, כמובא ב'מגן אבות' למאירי (א). והיו מנהגים שלא חתמו כלל ברכת השכיבנו אלא ב'ראו עינינו' הבאה לאחריה. ע' שו"ת רשב"ש רנה. וע"ע מנהגי ישראל ח"ב עמ' כו–כו).

ב. מפני מה קבעו לומר פרשת ציצת בקריאת שמע – א"ר יהודה בר חביבא: מפני שיש בה חמשה [י"ג: ששה] דברים: מצות ציצית, יציאת מצרים, עול מצות (וראיתם אתם וזכרתם את כל מצות ה'), ודעת מינים (ולא תתורו אחרי לבבכם), הרהור עבירה (ואחרי עיניכם), והרהור עבודה זרה (אשר אתם זנים). הרהור עבודה זרה והרהור עבירה – לאוין דאוריתא הם. יש המונים אותם בלאו אחד במנין המצוות, שלא לתור אחר מחשבת הלב ואחר העינים (עפ"י ספר המצוות להרמב"ם ל"ת מז; סמ"ג לאו טו; החינוך שפז) ויש שמנה הרהור מינות והרהור זנות בשני לאוין (סמ"ק יב ל). ומ"מ אין לוקים על לאוין אלו מפני שאין בהם מעשה (עפ"י עצי ארוים כא. וע' בית שמואל שם).

בקשו לקבוע פרשת בלק, שכתוב בה כרע שכב כארי וכלביא מי יקימנו. (מהרש"א כתב להגיה בגמרא: הן עם כלביא יקום וכארי יתנשא...). ומפני מה לא קבעוה – משום טורח ציבור. ולומר רק הפסוק הזה אי אפשר, שכל פרשה שלא פסקה משה רבינו – אין אנו מפסיקים אותה.

טז. א. מה דינו של הטועה בברכתו; פתח או סיים הברכה שלא כהוגן?

ב. המברך על יין ברכת 'שהכל' או על שאר משקין 'הגפן', או שברך ברכת המזון על תמרים – מה דינו?

א. לפרש"י, מי שטעה ופתח ברכתו על דעת לסיימה שלא כהוגן, כגון שאחז כוס שכר בידו וסבר שהוא יין ואמר 'בא"י אמ"ה' בדעה שזה יין, ונוכח לדעת שהוא שכר וסיים 'שהכל...'. – נסתפקו בגמרא אם הולכים אחר עיקר ברכתו ('בא"י') או אחר סיומה.

כתב הר"ף שכיון שהספק לא נפשט, יש לילך לקולא. ור"י כתב להחמיר ולהצריך לברך שוב. וקיימא לן להקל.

ואולם אם גם לפי טעותו, אילו היה מסיים בה היה יוצא – ודאי יצא. וכגון במקרה הפוך, שאחז כוס יין וסבר שהוא שכר, שגם אילו סיים 'שהכל' כפי טעותו – יצא. וכן כל כיוצא בזה.

יש ראשונים שפרשו [וגם גרסו] אחרת, שמדובר שטעה ממש וברך 'בורא פרי הגפן' ומיד חזר ואמר 'שהכל נהיה בדברו'. ויש מפרשים להפך, שסיים וחזר בו בטעות. ולפי אותם פירושים, באופן שטעותו היתה רק בכוונה כנ"ל – פשוט שיצא ידי חובתו. והתוס' פרשו כרש"י וכתבו שבאופן שטעה ממש וחזר בו תוך כדי דבור – ודאי יצא.

ב. המברך על יין 'שהכל נהיה בדברו' – יצא.

ברך 'בורא פרי העץ' – משמע בתוס' שלא יצא. והגרעק"א תמה על כך והביא משו"ת גינת ורדים שהעלה לדינא שיצא. (ויש מי שכתב שאף לדברי התוס' יצא. ע' בארוכה בחדושי רא"ל ח"א ג). והמשנ"ב פסק שכיון שהדבר שנוי במחלוקת – ספק ברכות להקל (ע' סי' רח סק"ע ובשעה"צ; באור הלכה רכה).

ברך על תמרים ברכת המזון – יצא לפי שהתמרים מזינים [אבל להפך, אכל פת וברך לאחריה ברכת התמרים – ודאי לא יצא].

א. כתבו ראשונים שגם אם ברך על התמרים ברכת 'הזן' לבדה – יצא. ואם נזכר קודם סיום הברכה – לא יחתום אלא ימשיך 'ועל שהנחלת לאבותינו ארץ...'. וסיים כברכה אחת מעין שלש (רא"ש וש"פ).

ב. האחרונים הכריעו שהוא הדין לענין מיני מזונות, אם ברך עליהם ברכת המזון – יצא, קל וחומר מתמרים. ואין כן דעת השלחן ערוך (עפ"י תר"י). אבל בפת הבאה בכסנין הכל מודים שיצא, שהרי היא 'פת' בעצם (אחרונים).

ולענין יין – מחלוקת הפוסקים, יש אומרים שהוא מזין יותר מתמרים (תר"י, וכ"פ בשו"ע), ויש חולקים. אבל בשאר מינים, לא יצא אם ברך עליהם ברכת המזון, גם אם ברך שלש ברכות (ריטב"א).

ג. נראה שאם אכל תמרים או שתה יין לפני המזון ואח"כ אכל פת וברך ברכת המזון בסתם, ללא כוונה לפטור התמרים או היין – לא נפטרו בברכת המזון.

והוא הדין למי שאכל תמרים או יין עם מזונות וברך 'על המחיה' ושכח 'העץ' או 'הגפן' – צריך לברך בנפרד ברכה אחרונה על התמרים או היין (ע' מנחת שלמה צא,ו).

ד. בהגהות 'מלא הרועים' כתב שאם אכל תמרים וטעה וסבר שאכל פת וברך ברכת המזון, ולא נזכר שאכל תמרים עד שסיים הברכה – לא יצא. והוא דבר חדש וצ"ב.
ה. בברכה שלפניה; מי שברך 'מזונות' על שאר מאכלים, דעת הרבה אחרונים שיצא בדיעבד, בכל המאכלים חוץ ממים ומלח שלא נקראו 'מזון' (עפ"י חיי אדם, וכן מובא במשנ"ב רח ובשעה"צ שם אות לא; באור הלכה קסו ד"ה במקום. וכן כתב באגרות משה (או"ח ח"ד מ,א), אלא שכתב שלכתחילה יש לו לאכול רק כמות מנימלית על סמך ברכה זו, וימתין עד שיצא לרשות אחרת ויתחייב לברך שוב ברכה הראויה לכתחילה. [ושם בחו"מ ח"ב מא,ו פסק שהמברך על יין 'בורא מיני מזונות' – לא יצא. ע"ש]. ולכאורה נראה שבתמרים אינו צריך לעשות כן כי בזה לפי כולם יצא בדיעבד, וכדין ברכת 'שהכל' שפוטרת. וצ"ב).

יז. א. מתי כורעים ומתי זוקפים בברכות התפילה? כיצד כורעים וזוקפים?

ב. מהם השינויים במטבע הברכות שבתפילת העמידה, בעשרה ימים שבין ראש השנה ליום הכפורים?

ג. אלו מאמרים אמר רבה בר חיננא סבא בשם רב?

א. אמר רבה בר חיננא סבא בשם רב (וכן אמר שמואל משמו), בברכות שתקנו חכמים לכרוע [באבות ובהודאה – תחילה וסוף], כורע ב'ברוך' [או ב'מודים'] וזוקף בשם (ה' זקף כפופים).

נחלקו הפוסקים האם נזקף לפני שמזכיר השם או בשעה שמזכיר.

רב ששת היה כורע כחזירא (רש"י: שבט, שחובטים בו כלפי מטה בבת אחת. רב האי גאון: שם קוף, ופירושו שיכרע ויכוף גם ראשו מלבד כריעת הגוף). ונזקף כנחש (- בנחת, ראשו תחלה ואח"כ גופו, שלא תראה כריעתו עליו כמשאוי. רש"י).

עוד בדיני הכריעות – להלן כח-כט לד.

ב. רבה בר חיננא סבא בשם רב אמר: כל השנה כולה אדם מתפלל 'הא-ל הקדוש'; 'מלך אוהב צדקה ומשפט' (יש שאינם גורסים 'מלך'), חוץ מעשרה ימים שבין ראש השנה ליום הכפורים, שמתפלל 'המלך הקדוש' 'המלך המשפט'. ור' אלעזר אמר: אפילו אמר 'הא-ל הקדוש' יצא. וכן דעת רב יוסף, ואילו רבה אמר כרב. וכן פסקו להלכה.

א. יש מפרשים מחלוקתם [אף] בדיעבד, ויש מפרשים שנחלקו אלכתחילה אבל בדיעבד יצא.

ונקטו הפוסקים כדעה ראשונה, שאף בדיעבד לא יצא, אך י"א שאם אמר 'מלך אוהב צדקה ומשפט' יצא, שהרי הזכיר מלכות. וכן פסק הרמ"א.

ב. ישנן הוספות נוספות שתקנו הגאונים בתפילות עשרת ימי תשובה, כגון 'זכרנו לחיים...'. ואם

לא אמרן – אינו חוזר (פוסקים. ודעת התוס' (להלן לד. ד"ה אמצעיות, ובתענית ג: וע' בדבריהם כאן)

שחזור. אך גם לדעה זו דוקא בר"ה ויוהכ"פ ולא בימים שבינתיים (תר"י שם). ואולם בתוס' שם משמע שהוא

הדין בשאר הימים).

ג. מלבד שני המאמרים דלעיל, אמר רבה בר חיננא סבא בשם רב: כל שאפשר לו לבקש רחמים על חבירו

ואינו מבקש – נקרא חוטא (גם אנכי חלילה לי מִחֻטָא לה' מחדל להתפלל בעדכם). [אמר רבא: אם

תלמיד חכם הוא – צריך שיחלה עליו...].

כל העושה דבר עבירה ומתבייש בו – מוחלין לו על כל עוונותיו (למען תזכרי ובשת ולא יהיה לך עוד

פתחון פה מפני כלמתך בכפרי לך לכל אשר עשית נאם ה' אלקים. ולא רק בציבור, אלא גם ביחיד –

למדו משאלו שבהעלותו את שמואל, נמנע מלהזכיר האורים-ותומים לפי שנתבייש במעשה נוב. ונמחל

לו חטאו שנאמר אתה ובניך עמי בגבעת שאול בחיר ה').